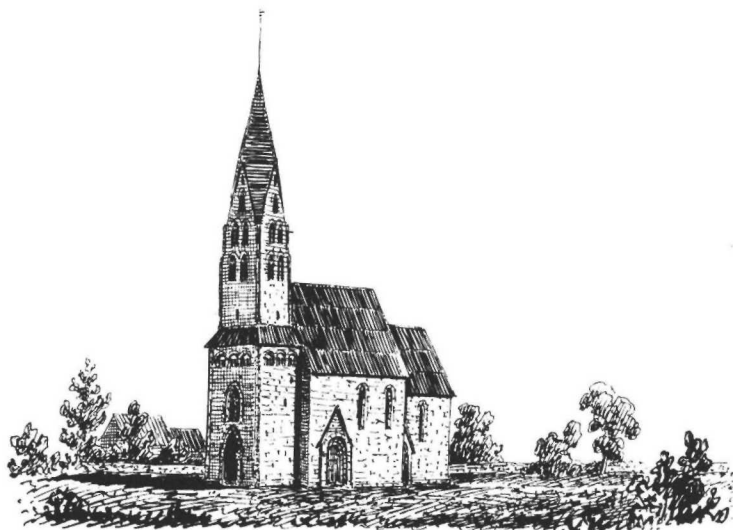

Dalhems kyrka

Flertalet av de gotländska runinskrifterna är knutna till kyrkorna, till den fasta eller lösa inredningen, till gravstenar i kyrkogolven eller på kyrkogårdarna. Få kyrkor saknar helt runinskrifter. En sådan är Dalhem. Uppgifter hos C. G. Hilfeling (Resejournal 1799), J. G. Liljegren (L 1792) och C. Säve (S 86) om en dopfunt med runinskrifter i Dalhems kyrka avser dopfunten i Barlingbo kyrka, som behandlas i en kommande del av Gotlands runinskrifter. Att Dalhems socken ändå är så väl representerad i det gotländska beståndet av runinskrifter, hänger främst samman med det stora skattfyndet från Dune med sex runföremål och sammanlagt sju runinskrifter, G 144–150, samt fyndet av en guldrakteat, G 143.

143. Burge, Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 3

Litteratur: F 29. VHAA:s protokoll 12.7.1859 § 241; SHM inventariefilaga 2617; G. Stephens ONRM 2 (1867–68), s. 874 f. (nr 45 b), 3 (1884), s. 256 (nr 85), 4 (1901), s. 71 f., Handbook (1884), s. 197 (nr 85); O. Montelius, Från jernalderna (1869), s. 53 (nr 380); H. Hildebrand, Fynd från Öster-Ryftes på Gotland (i VHAA:s Månadsblad 1890), s. 130 f.; S. Bugge i NIÆR 1 (1892), s. 100, i Aarbøger f. Nord. Oldkynd. o. Hist. 1905, s. 201; B. Salin, De nordiska guldrakteaterna (ATS 14:2, 1895), s. 102; O. Janse, Le travail de l'or en Suède (1922), s. 134 (nr 244); C. Marstrander, De gotiske runeminnesmerker (i NTS 3, 1929), s. 77; W. Krause, Beiträge zur Runenforschung (i Schrift. d. Königsb. gel. Gesellschaft, Geisteswissenschaftl. Kl., 1932), s. [10] 62 f., Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 469 Anm., (2. uppl. 1966), s. 245 f. Anm. 1; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 141; B. Nerman, Die Völkerwanderungszeit Gotlands (1935), s. 63; M. Olsen, Runespennen fra Bratsberg (i Viking 1, 1937), s. 68 f.; H. Schlottig i Beiträge zur Runenkunde und nordischen Sprachwissenschaft (festskr. t. G. Neckel, 1938), s. 74 f.; H. Öberg, Guldrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 91 f., 196 f., 256, 291; Danmarks Runeindskrifter, Text (1942), sp. 544; M. B. Mackeprang, De nordiske guldrakteater (1952), s. 42, 101, 156.

Äldre avbildningar: Stephens ONRM 2 och 3 samt Handbook; Marstrander a. a. fig. 22; H. Andersson foto 1934 (ATA); Nerman a. a. fig. 335; Öberg a. a. fig. 47.

Guldrakteat med runinskrift. Den förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 2617.

Proveniensen uttryckes kortfattat i Vitterhetsakademiens protokoll den 12 juli 1859 § 241: »Från Burge i Dalhem på nämnda ö [Gotland]. En liten Guldrakteat med några runbokstäfver, hittad af Lars Dahlströms hustru. Löstes med 10 Rdr 54 öre.» Fyndomständigheterna i övrigt är inte kända.

Brakteatens diameter är 25–27 mm, vikten 4,25 gram. Föremålet är i sin helhet utskuret ur guldplåten, en omvikt tunga bildar ögla. Denna sitter inte, som vanligen är fallet, rakt ovanför manshuvudets hjässa utan ett kvarts varv till höger. Brakteaten saknar randtråd men har i stället stämpelornering (små millimeterstora fyrkanter med en upphöjd punkt i mitten) omedelbart innanför randen och likaså utefter öglans kanter. I bildfältet syns den för en C-brakteat utmärkande kompositionen av ett människohuvud över ett fyrfotadjur, båda i vänsterprofil. Mellan djurets nos och manshuvudet står en runinskrift utan ramlinjer, 1,5–2 mm hög. Mellan denna och randens ornamentkrans finns en rad med sju stycken knappt 2 mm stora, rutmönstrade romber instämplade. Föremålet är ganska slitet och präglingen dessutom oskarp, troligen genom en viss förskjutning av stampen vid smyckets framställning.

Burge-brakteaten tillhör en gotländsk form av C-typen. Sammanlagt är 11 brakteater av den gotländska formen (Öberg C VIII) kända. Samtliga utom en bär enpräglad runinskrift. Fyra olika stämplat är företrädade bland runbrakteaterna ifråga. Med samma stamp som G 143 eller mycket snarlika stampar har följande 5 brakteater tillverkats: G 89 Sutarve, SHM inv.nr 69 Slite, Uppsala Univ. Museum f. Nord. Fornsaker inv.nr 2302 och 2303 utan klar proveniens, DR Br. 70 Skåne 4 (Univ. Oldsaksamling i Oslo inv.nr 686; genom missförstånd har ibland Nationalmuseet i Köpenhamn uppgivits som förvaringsplats). De övriga 4 runbrakteaterna fördelar sig på 3 något avvikande stämplat således: 1. G 85 Fride och SHM inv.nr 8793 Ö. Ryftes. – 2. G 204 Djupbrunns. – 3. G 45 Almungs. Typen har arkeologiskt av B. Nerman, H. Öberg och även S. Lindqvist (Fornvännen 1927, s. 233) daterats till 400-talet, med små divergenser inom århundradet.

Inskriften, högerlöpande, har samma utseende som G 89 (även G 85 m. fl.):

MMI

e eli I

Till läsningen: Första runan är mindre pregnant genom föremålets nötning, nederdelen av den vänstra huvudstaven saknas. I binderunan saknar övre delen av i-parten yttersta toppen.

Runföljden anses – säkert med rätta – av E. Wessén i anslutning till M. Olsen och efter ett tidigt uppslag av S. Bugge, sedermera av Bugge själv övergivet, återgå på ett **ek erilar** som förvanskats. Om den tidigare diskussionen angående tolkningen av den för de tio runbrakteaterna gemensamma inskriften och om det formelartade uttryckets innebörd se G 85.

Dune (Näsungs), Dalhems sn

I Statens Historiska Museums samlingar från medeltiden intar Duneskatten, fig. 2, idag en rangplats. »Dunefyndet är varken mer eller mindre än en av de mest betydande klenodiesamlingar av profant slag från den äldre medeltiden, som över huvud taget äro kända från hela norra Europa – kanske rent av den allra mest betydande» (Sv. Dagbl. 25.6.1936). Så säger C. R. af Ugglas (1884–1946), en av våra främsta experter på medeltida konst och konsthantverk. De över hundra metallföremålen, av vilka sex bär runinskrifter, påträffades vid dikesgrävning och löstes av museet med 2 030 kronor (inv.nr 6849).

Den äldsta akten i ärendet är Kungl. Befallningshavandes anmälan till Vitterhetsakademien den 1 sept. 1881 (SHM inv.bil. 6849). Början av skrivelsen innehåller de knapphändiga, officiella fynduppgifterna: »Ett af Lars Edward Söderdahl vid Busarfve i Dalhem socken vid dikesgräfning uti en till Dune hemman i samma socken hörande hagmark anträffat jordfynd öfversänder Konungens Befallningshafvande till Eder, inlagdt uti 3ne lådor. Fyndet befans liggande 1/2 fot under jordytan, troligen ursprungligen förvaradt uti ett beslaget träskrin, hvaraf några lemningar emellertid ej anträffats med undantag af några beslag. Den sönderbrutna lien fanns liggande i jorden ofvanpå det öfriga fyndet. Bland fyndet finnas några mindre bitar, särskildt inlagda i en skinnpung, hittade af Elisabeth Johansson.» Skrivelsen avslutas med

Fig. 2. Skattfynd från Dune,
Dalhems sn, SHM inv.nr 6849.
Foto SHM.

en uppräknig av de viktigaste, till arten bestämbara föremålen. Ärendet behandlades vid Akademiens sammanträden den 15.9.1881 (§ 242) och den 11.10 s. å. (§ 260).

Fyndet innehåller armringar, fingerringar, spänner och pärlor av guld till en sammanlagd vikt av inemot 425 gram, skålar, skedar och smycken av silver, mer än 3 kg, merendels förgyllt, allt rikt ornerat. Runinskrifterna återfinns på följande föremål: dryckeskärl 6849: 5 (G 144 och 145), dryckespokal 6849: 7 (G 146), sked 6849: 15 (G 147), spänne 6849: 40 (G 148), spänne 6849: 42 (G 149), armring 6849: 134 (G 150). Dessutom har två skålar, 6849: 3 och 4, bomärken som går tillbaka på runor.

Redan 1882 sker genom Hans Hildebrand den första presentationen av fyndet i tryck (Dunefyndet, VHAA:s Månadsblad 1882, s. 85f., 129f., 169f.). Den utgör företrädesvis en beskrivning av tre praktkärl, varibland 6849: 5 (G 144 och 145) men redogör också inledningsvis för fyndomständigheterna: »År 1881 hade, så har för mig berättats, en hemmansegare i Dune gård, Dalhems sn, Gotland, vidtalat en arbetare att å hans egor gräva ett dike. Arbetaren åtog sig att fullgöra uppdraget, men sköt upp, ehuru påminnelser ej fattades. Jordegaren tröttnade till slut att vänta och att påminna; han vände sig till en annan arbetare med sin beställning, och denne lofvade att infinna sig en viss dag på bestämdt klockslag. Den förre fick höra talas derom och förargades, att ett arbete, för hvilket han hade visat så stor likgiltighet, skulle gå honom ur händerna. Han infann sig på ort och ställe en half timma före den andre, satte spaden i jorden och – fann der genast en skatt, som inbragte honom i lösen af staten 2 000 kr. Det heter på Gotland, att ingen annan hittar än den som *skall* leta.» Det framgår ganska klart, att det är de fantasieggande detaljerna i händelsen, som driver fram den relaterade berättelsen om hur skatten kom i dagen, inte vetenskapens krav på dokumentation. På ett enda år höll verkligheten på att förvandlas till myt, och den exakta proveniensens blev överspelad. Någon efterundersökning på platsen företogs inte. Tanken på en sådan väcktes först ett halvsekel senare av C. R. af Ugglas i samband med förberedelserna för en exponering av fyndet i Nationalmuseet i Köpenhamn (1936) och färdigställandet av vägledningen Gotländska silverskatter från Valdemarstågets tid (Ur Statens historiska museums samlingar 3, 1936). Anledningen till dröjsmålet var, att Duneskatten, trots sin överväldigande rikedom, dessförinnan blivit föga uppmärksamrad och inte heller ingående vetenskapligt bearbetad. Än idag är af Ugglas' vägledning den enda tryckta, samlade redovisningen av Dunefyndet.

Förslaget den 18.5.1936 (ATA) om efterundersökning vann gehör hos Riksantikvarien, och uppdraget gavs åt professor Märten Stenberger. Denne rapporterar den 5 juli 1936 till Riksantikvarien (ATA) om sitt besök på platsen den 5 juni s. å.: »Mina viktigaste sagesmän, när det gällde att lokalisera fyndplatsen och inhämta uppgifter rörande fyndomständigheterna, voro kontraktsprost Gustaf Reuser, Dalhem, vidare den nuvarande ägaren av jorden, där fyndet blivit gjort, lantbrukaren Hjalmar Hellgren, Näsungs, Dalhem, samt den 79-årige hr Oskar Hallin, Sigurds, Dalhem, vilken tagit del av fyndet och fyndplatsen kort efter påträffandet. Platsen för fyndet utpekades för mig av Hellgren och Hallin var för sig, och deras uppgifter voro samstämmiga. På ett avstånd av 8 meter norr om inhägnaden till den västligaste parten i Näsungs (ägare ovannämnde Hellgren) sträcker sig i öst-västlig riktning ett 2,3 meter brett och 1 meter djupt dike. Det var vid upptagandet av detta dike, som skatten kom fram (platsen utmärkt på bilagda karturklipp [gen. top. karta]). Ett närmare angivande av fyndplatsen än att det var vid grävningen av detta dike norr om den nuvarande gården, som fyndet kom i dagen, kunde dock ingen av mina sagesmän lämna. Finnaren var en i Busarve i Dalhem bosatt arbetskarl vid namn Lars Edvard Söderdahl, vilken avled hos släktingar i Hejdeby i en ålder av 99 år den 9 maj innevarande år. Stället för fyndet lär ovan jord ha varit markerat av en mindre stenkalm och vid kanten av denna låg skatten nedgrävd på ringa djup under markytan. Obetydliga rester efter ett skrin, i vilket föremålen tydligen legat, uppgåvos av mina sagesmän ha iakttagits vid fyndets påträffande. Den dåvarande markägaren var lantbrukaren Johan Eklund, Dune. Ifrågavarande dike löper nu i kanten av en åker. Tidigare låg här en hage, kallad Söjshagen (Sojdershagen), vilken uppgavs ha blivit uppodlad samma år som dikesgrävningen skedde eller möjligen 1880. Denna uppodling ägde rum i samband med skifte och utflyttning av Näsungs fyra parter. Vid detta skifte blev Söjshagen, som tillhörde Dune stamjord, tilldelad Näsungs. Skiftet tillträdde den 15 oktober 1884, då den, numera av Hellgren innehavda gården uppfördes. Fyndplatsen tillhör alltså nu Näsungs men låg under Dune vid tidpunkten för skattfyndet. Platsen för skatten uppges ha blivit grundligt genomsokt omedelbart efter det fyndet blivit gjort. Det torde, synes det mig, föreligga mycket små utsikter att nu genom grävning kunna komplettera fyndet, särskilt som den exakta platsen är svår eller omöjlig att fastställa. Huruvida hela fyndet tillvaratogs är väl osäkert med hänsyn till det sätt, varpå Söderdahl behandlade de av honom funna föremålen. Söderdahl lär nämligen ej ha förstått innebörden och värdet av det, som han träffat på under sitt dikningsarbete, utan han lade upp de funna sakerna på dikesrenen, där

de fingo ligga hela dagen, varefter han på kvällen bar hem dem provisoriskt inslagna i sitt förskinn. Det torde ej vara uteslutet att någon sak förkommit under denna transport och att exempelvis den av Akademien år 1914 inlösta silverfingerringen [SHM inv.nr 15.110] ursprungligen ingått i fyndet men under transporten gått förlorad.» Planerna på en utgrävning måste alltså övergivas.

Stenbergers kartmarkering stämmer med den som finns angiven i fältprotokollet till Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister 1940 (Dalhems sn, nr 39). På 1940 års ekon. karta 6J7d betecknas ägan Näsungs 1: 13. Platsen ligger 1 800 m NO om Dalhems kyrka, på top. kartan 6J Roma NV och NO (1961) 1 km VNV om N i Näsungs, omedelbart framför höjdsiffran 19,65.

Som redan antytts är litteraturen om Dunefyndets föremål sparsam. Hans Hildebrand fortsatte visserligen sin tämligen summariska beskrivning med uppsatsen Bidrag till vår medeltids kännedom från åren 1880 och 1881 (Sv. Fornminnesför. Tidskrift 5, 1881–83, s. 71–87), som huvudsakligen ägnas Dunefyndet mot bakgrund av tre andra gotländska skattfynd (Kyrkebinge, Amunde, Slängs) och klart visar skattens sammansatta karaktär med rötter inte bara i gotländsk hantverkstradition utan också i västeuropeisk och orientalisk. Och C. R. af Ugglas behandlar med stor emfas några av praktpjäserna i sin uppsats Personhistoria och medeltida silversmide (Svenska Kulturbilder N.F. bd 6, 1938, s. 127 f.). Men skatten i sin helhet väntar fortfarande på sin slutgiltiga, konstvetenskapliga behandling. Beskrivningen nedan av de enskilda runföremålen och deras datering bygger därför, förutom på af Ugglas' vägledning, på samtal i ämnet med docenterna Monica Rydbeck och Aron Andersson.

Runinskrifterna har däremot redan tidigare granskats ingående. Hans Hildebrand redogjorde för den magiska formeln G 145 (VHAA:s Månadsblad 1882, s. 90 f., samt Bidrag till vår medeltids kännedom, s. 81), Sven Söderberg för de övriga, med undantag av G 149, i ett föredrag den 2 maj 1882 i Lunds Filologiska Sällskap, som i förkortad form är tryckt med titeln Om några nyfunna gotländska runinskrifter (Lunds Universitets Årsskrift 24, 1888, s. 8–14). Söderbergs granskning ägde rum i Stockholm den 12 april 1882, granskningsprotokollet inleder anteckningsboken Runor 7, som tillhör ATA. Ett av Söderberg själv gjort sammandrag, rubricerat Dunefyndets runinskrifter, förvaras också i ATA. I oktober 1931 undersöktes inskrifterna av sedermera professorn Gösta Franzén. Resultatet föreligger i en översättning till nusvenska, som – förmodligen på af Ugglas' begäran – lämnats av O. v. Friesen den 2.5.1936 och nu ingår i SHM:s inventariefilaga 6849. År 1934, den 17, 19 och 20 juli, hade v. Friesen själv gjort en undersökning, efter vad som framgår av hans anteckningar i UUB. Någon granskning genom E. Wessén tycks däremot inte ha företagits.

De sju runinskrifterna är alla sekundärt inristade på föremålen. Åtminstone tre, sannolikt fyra, av dem är ägaruppgifter (G 147, 148, 150 och G 144), två (G 145, 149) utgöres av en och samma besvärjelseformel. Datum för inskrifterna känner man inte. Postquem är föremålens tillkomsttid, antequem är 1361, Valdemarstågets år, då Duneskatten anses vara anförtrodd åt jorden. Tidsbestämningen av skattens nedläggning bygger på ett litet silverspänne i fyndet (vägledningen Gotländska silverskatter, Dune nr 89), som är tillverkat av ett mynt präglat för den i Marienburg vid Danzig residerande stormästaren i Tyska Orden Winrich von Kniprode, som innehade sitt ämbete 1351–1382.

144 och 145. Dune (Näsungs), Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 6, 7

Litteratur: F 30. K. Befallningshavande i Gotlands län t. VHAA 1.9.1881 (SHM inv.bil. 6849); H. Hildebrand, Dunefyndet (i VHAA:s Månadsblad 1882), s. 86 f., Bidrag till vår medeltids kännedom från åren 1880 och 1881 (i Sv. Fornminnesför. Tidskrift 5, 1881–1883), s. 80 f.; S. Söderberg, Om några nyfunna gotländska runinskrifter (i Lunds Univ. Årsskrift 24, 1888), s. 13; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 151, PM 2.5.1936: Dunefyndets inskrifter enligt undersökning av Gösta Franzén okt. 1931